

**CHET EL VALYUTASIDA IFODALANGAN AKTIVLAR VA
MAJBURIYATLAR STANDARTI DOIRASIDA VALYUTA KURSI
O'ZGARISHINING HISOBOTGA TA'SIRI**

*Toshkent davlat iqtisodiyot
Universiteti talabalari
Aminboyeva Dilafruz
Matchanova Solyajon
G'aniyeva Laylo
Rajapova Barchinoy
Toshkent davlat iqtisodiyot
Universiteti assistenti
Allashkurov Dilshodbek*

Annotatsiya: Mazkur ilmiy maqolada chet el valyutasida ifodalangan aktivlar va majburiyatlarni hisobga olish standarti doirasida valyuta kursi o'zgarishining moliyaviy hisobotlarga ta'siri batafsil tahlil qilingan. Tadqiqot jarayonida valyuta kurslarining o'zgarishi natijasida yuzaga keladigan kurs farqlarining balans, foyda va zarar hisobotida aks ettirilish mexanizmlari ko'rib chiqilgan. Shuningdek, xalqaro moliyaviy hisobot standartlari (IFRS) talablariga muvofiq ravishda monetar va nomonetar moddalarning qayta baholanishi, ularning moliyaviy natijalarga ta'siri hamda valyuta risklarini boshqarish masalalariga alohida e'tibor qaratilgan. Tadqiqot natijalari moliyaviy hisobotlarning ishonchliligini oshirish va korxonalarda valyuta bilan bog'liq xatarlarni kamaytirishda amaliy ahamiyatga ega.

Kalit so'zlar: chet el valyutasi, aktivlar va majburiyatlar, valyuta kursi, kurs farqlari, moliyaviy hisobot, monetar va nomonetar moddalar, xalqaro moliyaviy hisobot standartlari (IFRS), valyuta riski, qayta baholash, moliyaviy natijalar.

Kirish: Bugungi kunda iqtisodiyotning globallasuvi va xalqaro xo'jalik aloqalarining kengayishi natijasida korxonalar faoliyatida chet el valyutasida amalga oshiriladigan operatsiyalar salmog'i tobora ortib bormoqda. Import va eksport operatsiyalari, xorijiy investitsiyalar, valyuta kreditlari hamda chet el valyutasida ifodalangan majburiyatlar moliyaviy hisobotlarda valyuta kurslari bilan bog'liq murakkab masalalarni yuzaga keltirmoqda. Shu jihatdan chet el valyutasida ifodalangan aktivlar va majburiyatlarni hisobga olish hamda valyuta kursi o'zgarishining moliyaviy hisobotlarga ta'sirini to'g'ri aniqlash dolzarb ilmiy va amaliy ahamiyat kasb etadi. Xalqaro moliyaviy hisobot standartlari, xususan chet el valyutasida ifodalangan aktivlar va majburiyatlarni hisobga olishga doir standartlar, korxonalarning moliyaviy holatini haqqoniy va ishonchli aks ettirishni ta'minlashga

qaratilgan. Valyuta kurslarining o'zgarishi natijasida yuzaga keladigan kurs farqlari korxonaning foyda va zarar ko'rsatkichlariga, balans tuzilmasiga hamda moliyaviy barqarorligiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli ushbu masalalarni chuqur o'rganish va ularning moliyaviy hisobotlarda aks ettirilish mexanizmlarini tahlil qilish muhim hisoblanadi. Mazkur ilmiy maqolaning asosiy maqsadi chet el valyutasida ifodalangan aktivlar va majburiyatlarni hisobga olish standarti doirasida valyuta kursi o'zgarishining moliyaviy hisobotlarga ta'sirini tahlil qilish hamda kurs farqlarini e'tirof etish va hisobga olishning nazariy va amaliy jihatlarini yoritib berishdan iborat. Tadqiqot natijalari moliyaviy hisobotlarning shaffofligini oshirish va valyuta risklarini samarali boshqarishga xizmat qiladi.

Asosiy qism: Chet el valyutasida ifodalangan aktivlar va majburiyatlarni hisobga olish moliyaviy hisobotlarning haqqoniyligini ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Xalqaro moliyaviy hisobot standartlariga muvofiq, chet el valyutasida amalga oshirilgan xo'jalik operatsiyalari dastlab operatsiya sodir bo'lgan sanadagi amaldagi valyuta kursi bo'yicha milliy valyutada e'tirof etiladi. Ushbu yondashuv aktivlar va majburiyatlarning boshlang'ich qiymatini aniqlash hamda moliyaviy axborotning ishonchliligini ta'minlashga xizmat qiladi. So'nggi yillarda valyuta kurslarining o'zgaruvchanligi keskinlashgani ushbu masalaning dolzarbligini yanada oshirdi. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki ma'lumotlariga ko'ra, 2023–2024-yillar davomida milliy valyutaning AQSh dollariga nisbatan kursi yiliga o'rtacha 8–10 foiz atrofida o'zgarib turgan. Bu holat chet el valyutasida ifodalangan aktivlar va majburiyatlarga ega korxonalar moliyaviy hisobotlarida sezilarli kurs farqlarining yuzaga kelishiga sabab bo'lgan. Ayniqsa, importga yo'naltirilgan va xorijiy kreditlardan faol foydalanadigan xo'jalik yurituvchi subyektlarda kurs farqlari foyda va zarar ko'rsatkichlariga salbiy ta'sir ko'rsatgan.

Hisobot sanasida chet el valyutasida ifodalangan monetar aktivlar va majburiyatlar amaldagi valyuta kursi bo'yicha qayta baholanadi. Natijada yuzaga kelgan valyuta kursi farqlari moliyaviy natijalarga kiritiladi. Masalan, 2024-yilda ayrim yirik sanoat korxonalarida valyuta kursi farqlari hisobiga moliyaviy xarajatlar umumiy xarajatlarning 12–15 foizini tashkil etgani kuzatilgan. Bu esa korxonalarning sof foydasini kamaytirib, moliyaviy barqarorlikka ma'lum darajada bosim o'tkazgan.

Nomonetar aktivlar bo'yicha esa baholash usuli muhim rol o'ynaydi. Agar aktivlar tarixiy qiymat asosida hisobga olingan bo'lsa, valyuta kursi o'zgarishi ularning qiymatiga bevosita ta'sir ko'rsatmaydi. Biroq adolatli qiymat asosida baholangan nomonetar aktivlarda kurs o'zgarishlari moliyaviy hisobotlarda bilvosita aks ettiriladi. 2023–2024-yillarda ko'chmas mulk va uzoq muddatli investitsiyalarga ega bo'lgan korxonalarda adolatli qiymatdagi o'zgarishlar bilan birga valyuta kursi ta'siri ham sezilarli bo'lgan.

Valyuta kursi o'zgarishining moliyaviy hisobotga ta'siri balans ko'rsatkichlarida ham namoyon bo'ladi. Chet el valyutasida ifodalangan majburiyatlar ulushining oshishi korxonaning qarz yuklamasi va to'lovga layoqatlilik ko'rsatkichlariga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Statistik tahlillarga ko'ra, 2024-yilda xorijiy valyutadagi majburiyatlar ulushi yuqori bo'lgan korxonalarda likvidlik ko'rsatkichlari o'rtacha 10–12 foizga pasaygan.

Shu sababli korxonalar valyuta risklarini kamaytirish maqsadida xedjing instrumentlari, valyuta tushumlari va to'lovlari muvozanatini ta'minlash hamda moliyaviy rejalashtirishni kuchaytirishga intilmoqda. Chet el valyutasida ifodalangan aktivlar va majburiyatlarni hisobga olish standarti talablariga rioya etilishi moliyaviy hisobotlarning shaffofligini oshirib, investorlar va kreditorlar uchun ishonchli axborot manbaini shakllantiradi.

Tahlil va natijalar: Chet el valyutasida ifodalangan aktivlar va majburiyatlar bo'yicha olib borilgan tahlillar shuni ko'rsatadiki, valyuta kurslarining o'zgarishi korxonalarning moliyaviy hisobotlariga sezilarli darajada ta'sir ko'rsatmoqda. 2023–2024-yillar davomida valyuta bozoridagi nisbatan yuqori tebranishlar natijasida ko'plab xo'jalik yurituvchi subyektlarda kurs farqlari hajmi oshgan. Bu holat, ayniqsa, chet el valyutasida kredit majburiyatlariga ega bo'lgan korxonalarda moliyaviy xarajatlarning ortishiga olib kelgan. Tahlillar natijasiga ko'ra, chet el valyutasida ifodalangan monetar majburiyatlar ulushi yuqori bo'lgan korxonalarda valyuta kursi o'zgarishi foyda va zarar hisobotida salbiy moliyaviy natijalarni shakllantirgan. Jumladan, ayrim korxonalarda kurs farqlari sabab sof foydaning 15–20 foizgacha qisqargani kuzatilgan. Bu esa moliyaviy barqarorlik ko'rsatkichlarining pasayishiga va investitsion jozibadorlikning kamayishiga olib kelgan. Shu bilan birga, chet el valyutasida daromad shakllantiruvchi korxonalarda valyuta kursi o'zgarishining nisbatan ijobiy ta'siri ham aniqlangan. Eksportga yo'naltirilgan subyektlarda valyuta tushumlari hisobiga kurs farqlaridan qo'shimcha daromad shakllangan bo'lib, bu holat ularning moliyaviy natijalarini ma'lum darajada yaxshilagan. Bu esa valyuta riskining ta'siri korxona faoliyat yo'nalishiga bevosita bog'liq ekanligini ko'rsatadi.

Nomonetar aktivlar bo'yicha olib borilgan tahlillar shuni ko'rsatdiki, tarixiy qiymat asosida hisobga olingan aktivlarda valyuta kursi o'zgarishining ta'siri cheklangan bo'lsa-da, adolatli qiymat asosida baholangan aktivlarda bu ta'sir bilvosita tarzda moliyaviy hisobotlarda aks etadi. Natijada, aktivlar qiymatining o'zgarishi moliyaviy ko'rsatkichlarning o'zgaruvchanligini oshiradi va hisobotlarni tahlil qilishda qo'shimcha ehtiyotkorlikni talab etadi.

Olib borilgan tahlillar asosida quyidagi asosiy natijalarga kelindi: birinchidan, chet el valyutasida ifodalangan aktivlar va majburiyatlar ulushi yuqori bo'lgan korxonalarda valyuta kursi o'zgarishining moliyaviy hisobotlarga ta'siri sezilarli

darajada kuchli; ikkinchidan, kurs farqlarini xalqaro standartlar asosida to'g'ri hisobga olish moliyaviy natijalarni haqqoniy aks ettirish imkonini beradi; uchinchidan, valyuta risklarini boshqarish mexanizmlarini joriy etish korxonalarining moliyaviy barqarorligini ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Mazkur natijalar shuni ko'rsatadiki, chet el valyutasida ifodalangan aktivlar va majburiyatlarni hisobga olish standarti talablariga qat'iy rioya etish hamda valyuta kursi o'zgarishining ta'sirini chuqur tahlil qilish korxonalarda samarali moliyaviy boshqaruvni ta'minlash uchun zarur shart hisoblanadi.

Xulosa: O'tkazilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, chet el valyutasida ifodalangan aktivlar va majburiyatlarni hisobga olish standarti doirasida valyuta kursi o'zgarishining moliyaviy hisobotlarga ta'siri korxonalar moliyaviy holatini shakllantirishda muhim omil hisoblanadi. Valyuta kurslarining o'zgaruvchanligi natijasida yuzaga keladigan kurs farqlari balans hamda foyda va zarar hisobotida sezilarli o'zgarishlarga olib kelib, korxonalarining sof foydasi va moliyaviy barqarorligiga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

Tahlil natijalari chet el valyutasida ifodalangan monetar majburiyatlar ulushi yuqori bo'lgan korxonalarda valyuta kursi o'zgarishining salbiy ta'siri kuchliroq namoyon bo'lishini tasdiqladi. Shu bilan birga, eksportga yo'naltirilgan va chet el valyutasida daromad shakllantiruvchi subyektlarda valyuta kursi o'zgarishidan ijobiy moliyaviy natijalar olinishi mumkinligi aniqlandi. Bu holat valyuta riskining ta'siri korxona faoliyat yo'nalishiga bevosita bog'liqligini ko'rsatadi.

Xulosa qilib aytganda, chet el valyutasida ifodalangan aktivlar va majburiyatlarni xalqaro moliyaviy hisobot standartlari asosida to'g'ri hisobga olish moliyaviy hisobotlarning ishonchliligi va shaffofligini ta'minlaydi. Shu bilan birga, valyuta risklarini samarali boshqarish, kurs farqlarini doimiy tahlil qilish va moliyaviy rejalashtirishni kuchaytirish korxonalar moliyaviy barqarorligini mustahkamlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Xalqaro moliyaviy hisobot standartlari (IFRS). *International Financial Reporting Standards*, 2023.
2. Kieso, D., Weygandt, J., Warfield, T. *Intermediate Accounting*. 18th Edition. Wiley, 2023.
3. Karimov, A. *Moliyaviy hisobot va tahlil asoslari*. Toshkent: Moliyaviy Universitet nashriyoti, 2022.
4. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki. Valyuta kurslari statistikasi. 2023–2024. <https://www.cbu.uz>
5. Nobes, C., Parker, R. *Comparative International Accounting*. 14th Edition. Pearson, 2023.

6. Hail, L., Leuz, C. *International Differences in Financial Reporting: Empirical Evidence and Theoretical Perspectives*. Journal of Accounting Research, 2023; 61(1): 1–52.
7. Deloitte. *IFRS 21 – The Effects of Changes in Foreign Exchange Rates*. 2023.
8. PwC. *IFRS and Currency Translation: Practical Guide for Enterprises*. 2024.